

با تأکید بر مهاجرت روستایی

• دکتر حسین آسایش

قسمت پایانی

جمعیت ایران حرکات داخلی

بریده و متروپل منطقه‌ای مشهد، اصفهان، شیراز و تبریز از شهرهای پایین دست و بالا دست خود (تهران) بریده و شکستگی در نظام سلسله مراتب تشدید می‌شود. (تهران بزرگ به تنهایی با ۶۷۵۸۸۴۵ نفر جمعیت در سال ۱۳۷۵ بیش از ۴ شهر متروپل نامبرده در بالا جمعیت دارد و فاصله اولین شهر و دومین شهر، یعنی تهران و اصفهان، ۵۴۹۲۷۷۳ نفر است. در این دوره در رابطه با نقش و جایگاه شهرهای جدید ۴ دوره قابل تمیز است.

(۳) دوره خیز

از دوره جنگ جهانی دوم تا اواسط دهه ۴۰ که به نام دوره خیز معروف است، شهرهای جدید و با استراتژی بهره‌برداری از منابع طبیعی و بدون وجود یک هسته اولیه شکل می‌گیرد که نقش آنها توسعه منطقه‌ای، دادن مسکن و سوداگری زمین بوده است. در واقع، این شهرها امروز با شکست کامل مواجه شده‌اند.

(۴) دوره خیز

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، برپایه

توسعه شهری ایران در رابطه با ثقوری رستو

رشد شهرنشینی در ایران با ثقوری رشد اقتصادی رستو (جامعه سنتی انتقالی، خیز، بلوغ، مصرف انبوه) قابل قیاس است.

(۱) مرحله انتقال ۳۰-۱۳۰۰

در دوره ۳۰-۱۳۰۰ (دوره انستقالی) اقتصادی نسبتاً درهم شکسته و سرمایه‌داری وابسته از طریق صنعت نفت و روابط پولی رسوخ می‌کند. در این دوره، شهرنشینی در ایران نقش کارکرد سیاسی و ارتباطی دارد.

(۲) مرحله خیز ۷۵-۱۳۴۰

در این مرحله، دوره کامل پیوستن به دایره سرمایه‌داری جهانی فرا می‌رسد. در این دوره، کارکرد شهرهای موجود صنعتی است. رشد شهرنشینی در دوره خیز در ایران به جهت رابطه شدید "مرکز-پیرامون" و توسعه برون‌زا، ناشی از دلارهای نفتی و راهبرد جایگزینی واردات، موجب تقویت نظام تک‌شهری و متروپل‌های منطقه‌ای در ایران می‌شود. در این دوره، تهران به کلی از نظم و ترتیب سلسله مراتب فضای شهرهای کشور

ویژگیهای مهاجرت روستایی

چکیده بررسیهای انجام شده در زمینه مهاجرت روستایی، بیانگر آن است که مهاجرت روستایی در کشور دارای خصوصیات زیر است:

(۱) بخش اصلی مهاجران روستایی را مردان تشکیل می‌دهند و مهاجرت زنان روستایی اساساً جنبه تبعی دارد. بنابراین، مهاجرت روستایی جریانی است "مردگزين". از کسل مهاجران در فاصله سالهای ۱۳۶۵-۱۳۷۵ در حدود ۴۴ درصد زن و بقیه مرد بوده‌اند.

(۲) مهاجرت اساساً مربوط به نیروی کار جوان و فعال روستاهاست. یعنی مهاجرتهای روستایی جریانی است "جوان‌گزين".

(۳) بخش اعظم مهاجران به صورت خانوادگی مهاجرت می‌کنند.

(۴) بین مهاجرت و عوامل سواد همبستگی مثبت وجود دارد.

بررسیها نشان می‌دهد که بیشتر مهاجران روستایی را روستاییان باسواد تشکیل می‌دهند. بنابراین، مهاجرت روستایی جریانی است "نخبه‌گزين".

استراتژی و پالایش و ساماندهی فضا (آمایش سرزمین) در شهرهای منطقه‌ای و ابرشهر تهران و توزیع رشد متعادل اقتصادی اجتماعی، ۲۸ شهر جدید اقماری بدون هسته اولیه و با هدف نقش اسکان بهینه و جذب سرریزهای جمعیتی مناطق با پیش بینی ۶ میلیون نفر تا افق طراحی می‌گردند. جدول شماره ۲۲، نشانگر تراکم جمعیت در مناطق ۲۰ گانه تهران در سال ۱۳۷۰ می‌باشد.

حاصل سخن

نتیجه همه بررسیهای بخشهای جمعیت شناسی سازمان ملل متحد و دانشگاههای معتبر جهان، نشان می‌دهد که همه کشورهای در حال توسعه جهان، مهاجرت و شهرنشینی را اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین مسئله جمعیتی خود می‌شناسند تا آنجا که فشار این دو جریان را در افزایش بی‌رویه جمعیت شهرها از عامل باروری و آهنگ رشد طبیعی جمعیت جدی‌تر می‌دانند.

هم اکنون، شهرهای عمده این گونه کشورها وسعت زیادی یافته و در مقایسه با شهرهای کوچکتر و مناطق روستایی، گسترش بسیار سریعی دارند. باور همگانی بر این است که بین مسائل عمده، بالا رفتن شمار بیکاران شهری، خانه‌های تنگ، وسایل و امکانات ناکافی آب و برق، بهداشت نامناسب، مشکل ترافیک و دیگر خدمات و کاستی همه‌جانبه و کیفیت زندگی شهری، ناشی از روی آوردن مهاجران روستایی به شهر می‌باشد.

همچنین همگان قبول کرده‌اند که مهاجرت به شهر، مناطق روستایی را بی‌تأثیر باقی نمی‌گذارد. این امر نه تنها اعضای کارآمد را از روستا بیرون می‌کشد؛ بلکه موجب می‌شود جریان منابع سرمایه‌گذاری ملی به سوی شهرها سرازیر گردد. مقایسه بودجه عمرانی شهر و روستاهای کشور ایران، بهترین شاهد بر این مدعاست. البته، اگر مهاجرت را عاملی زیان‌بخش برای توسعه کشورهای کم‌توسعه یافته دانست، خطاست. زیرا

مهاجرت برنامه‌ریزی شده روستا به شهر و رشد شهرها هنوز هم نقش مهمی در فرایند توسعه دارد. روی آوردن مهاجران جویای شغل به شهرها در بیشتر موارد نه تنها عرضه کار را در شهرها افزایش می‌دهد؛ بلکه خود محرکی برای گسترش و تنوع صنعت و دیگر تلاشهای اقتصادی شده و از این لحاظ امکانات اشتغال تازه‌ای را فراهم می‌سازد. همچنین، پولهایی که به وسیله مهاجران از درآمد شهر به روستا فرستاده می‌شود، ممکن است رفاه و توزیع درآمد را بین جمعیتهای شهری و روستایی بهبود بخشد. ولی باز هم جای تأکید دارد که گفته شود که مسئله وقتی صدق می‌کند که مهاجرت بر فرصتهای موجود کسب درآمد در مناطق شهری پیشی گیرد. تمرکزهای وسیع جمعیت در چند شهر انگشت شمار، مستلزم هزینه‌های اجتماعی گوناگونی بوده و ممکن است منجر به بی‌سامانی خدمات شهری گردد که هم اکنون ناظر این بی‌سامانیها در شهرهای بزرگ کشور بویژه تهران هستیم. با وجود این، پیوسته پای فشردن بر مشکلاتی که "سیل مهاجرت انسانی" در شهرهای بزرگ به وجود می‌آورد، سرانجام سبب می‌شود که انسان بتواند به ارزش و اهمیت واقعی این مهاجرتها پی ببرد که برای کاستن از سنگینی فشار فقر در مناطق روستایی نقش مثبت و مؤثری دارد. بی‌گمان، همچنان که در کشورهای جهان سوم دیده می‌شود، شهرها نباید به عنوان مراکز پذیرش برای روستاییان فقیر به کار روند. ولی مهاجرت روستاییان را هم مایه نازاحتی و دردسر شمردن و شهرگرایی را زشت و زیان‌آور دانستن و آرزوهای هوای پاک و مناظر جالب و دل‌فریب را در سر پروراندن، این همه دیدگان انسان را به روی واقعتهای اقتصادی می‌بندد.

سخن آخر این که، نظام پخشایش جمعیت در ایران نامتعادل است و توزیع فضایی استقرارگاههای عمده جمعیتی از تمرکزگرایی شدید و سریع رنج می‌برد و ظهور

و گسترش کلان شهرها و تقویت شهرگرایی شتابان در دهه‌های گذشته در حال دگرگونی است. در نتیجه، پراکنش جمعیت در قلمرو فضایی روستا به زیان نظام استقرار متوازن جمعیت روستایی، روندی ناپایدار و نامتعادل دارد و این روند قطعی شدن هر چه بیشتر استقرارگاههای شهری بزرگ و کاهش و تخلیه سکونتگاههای روستایی را به دنبال دارد. بی‌تردید، چنین گردشی با هدفهای توسعه متوازن و پایدار روستایی که هم اکنون یکی از هدفهای اساسی برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور است، سازگار نبوده و با راهبردهای توسعه ملی نیز ناهماهنگ است.

در چنین شرایطی، ساماندهی نظام اسکان جمعیت، مهار رشد شهرهای بزرگ، سازماندهی الگوی استقرار مراکز جمعیتی مناطق روستایی، ایجاد زیرساختها و تجهیز مراکز مهم سکوتی روستایی امری اجتناب ناپذیر است. با اجرای این برنامه، ضمن مهار هدایت معقول روند جابجایی جمعیت روستایی، زمینه‌های رشد و توسعه مراکز مهم سکونتگاههای روستایی را امکان پذیر ساخته و از رویش شهرهای بزرگ جلوگیری می‌نماید. در نتیجه، امکان ایجاد شرایط بهتر و ماندگاری جمعیت روستایی را فراهم می‌سازد.

سرانجام سرریز جمعیت از جامعه روستایی به نظر "مایکل تودارو" بنا بر روابط زیر شکل می‌گیرد:

- ۱- مهاجرت در اصل در اثر ملاحظاتی اقتصادی هزینه - منفعت (مالی یا روانشناختی) رخ می‌دهد.
  - ۲- تصمیم بر مهاجرت منوط به تفاوت دستمزد مورد انتظار بین بخشها، و نه تفاوت دستمزد واقعی بین بخش عملی خواهد شد.
  - ۳- احتمال کسب شغل در شهر و اقامت دائم در آنجا، رابطه معکوس با نرخ بیکاری در شهر دارد.
  - ۴- نرخ مهاجرت بر نرخ فرصتهای شغلی در شهرها افزایش می‌یابد.
- راه حسل مشکل مهاجرت از نگاه

نظریه پردازان، عبارت از خلق اشتغال در جوامع روستایی و کم کردن تفاوت دستمزد بین بخشهای مختلف اقتصادی، روستایی و شهری است.

چه باید کرد؟

حال باید توجه داشت که اگر هدفهای اساسی طرحهای عمران روستایی به هر نام و نشان و به هر فرض و مفروضی، ارائه خدمات مناسب به روستاها باشد، باز هم مشکل روستاهای ایران (که مهمترین آن مسئله مهاجرت است) حل نمی‌شود. در واقع گامی را که در جهت رفع مشکلات روستا و به عنوان توسعه روستایی برداشته می‌شود، اگر در ابتدا موفق هم باشد در یک جا فلج می‌شود. چون اقدامات انجام شده برای رفع مشکلات روستاها و روستاییان نباید چون مسکن عمل کند و دردها را به طور موقت تسکین بخشد. واقعیت این است که طرح تجمع روستایی، موجب می‌شود خدمات دهی به روستاییان، ساده‌تر و در عین حال با صرفه‌جویی بیشتر و هزینه کمتر برای دولت صورت گیرد. اما مشکل روستاهای کشور فقط کمی میزان خدمات و امکانات و تسهیلات نیست.

بر اساس بررسیهای موردی که در بیشتر مناطق روستایی از جمله در روستاهای شهرستان بافت صورت گرفته نشان می‌دهد که در این شهرستان، روستاهای متعددی وجود دارند که دارای امکاناتی چون برق، آب آشامیدنی، مسجد، مدرسه ۵ کلاسه و ... هستند و با وجود این امکانات، باز هم روستاییان در روستاها باقی نمی‌مانند و وقتی با روستاییان راجع به این خدمات صحبت می‌شود، آنها بیان می‌دارند که این خدمات برای خانواده آنها پوشاک، غذا، مسکن و ... نمی‌شود.

اما مسئله اساسی این است که در بسیاری از روستاهای این شهرستان، مشکل روستایی به صورت مشکل کمی درآمده است نه کمی

خدمات و امکانات. زیرا، اگر درآمد خوب باشد، همه مشکلات بعدی قابل حل است و نیازی نیست که دولت برای خدمات رسانی هزینه‌های گزافی صرف نماید. روستاییان برای بهبود شرایط زندگی خویش به درآمد بیشتر نیاز دارند. آنها برای تأمین غذا و لباس مورد نیاز خانواده‌شان بازسازی یا اصلاح خانه‌هایشان، خرید ماشین‌آلات کشاورزی مورد نیازشان برای تولید بهتر و بیشتر به درآمد بیشتری نیازمند هستند. بنابراین، آنچه که در اجرای طرحهای عمران روستایی به شدت و به دقت باید مدنظر قرار گیرد، این است که اجرای طرح اقتصادی روستایی را در جهت شکوفایی سوق دهد.

در بسیاری از روستاهای مورد بررسی در شهرستان بافت، بویژه نواحی شمالی، مهاجرت روستاییان روز به روز در حال افزایش است که یکی از دلایل اصلی این موضوع، کمی میزان درآمد و نامطلوب بودن اقتصاد روستایی در این روستاها می‌باشد. به گونه‌ای که براساس مصاحبه‌های انجام شده با روستاییان و نتایج پرسشنامه‌هایی که در بین آنها توزیع شده، نزدیک به ۹۰ درصد از آنها علت مهاجرت خود به شهر و رها کردن کشاورزی و یا دامپروری را ناشی از کمبود درآمدشان در قبال کار انجام شده می‌دانستند. از سوی دیگر، بیان می‌کردند که درآمدهای شهری با کار کمتر فوق‌العاده بالاتر هستند. در حالی که از امکانات و خدمات شهری نیز به آسانی می‌توان استفاده کرد. این عامل به عنوان قویترین عوامل سبب شده که بسیاری از روستاها از سکنه خالی شوند.

بنابراین، انگیزه‌های مهاجرین روستایی چیزی جز دسترسی به حداقل رفاه اقتصادی نیست. آرمانی که به مدد مشاغل کاذب جوامع شهری، به راحتی تأمین می‌شود. نگاهی گذرا به روستاهایی که به نحوی دارای وضعیت اقتصادی مطلوبی هستند، آشکار می‌سازد که در روستاهایی که مردم حداقل معیشت مورد نیاز خود را از طریق عملکردهای اقتصادی

مختلف نظیر کشاورزی، دامداری، صنایع روستایی و ... تأمین می‌کنند کمتر اقدام به مهاجرت می‌نمایند و در این روستاها با دلگرمی تمام به کار و فعالیت در زمینه اقتصادی موجود می‌پردازند. از این نوع روستاها نمونه‌های زیادی در سطح کشور هست که ذکر اسامی آنها به درازا می‌کشد. جالب توجه در این است که در بیشتر این روستاها، روستاییان از نظر امکانات رفاهی و وسایل خدماتی در وضعیت مناسبی نیستند. به دیگر سخن، وجود توجیه اقتصادی در زندگی روستایی، می‌تواند تحمل تمامی مشکلات آن را آسان سازد. هر چند که بالا بردن درآمد روستایی، زمینه ساز ایجاد خدمات عمرانی و رفاهی مورد نیاز می‌باشد. (تنها عاملی که کارگر معدن را در زیر خروارها خاک جذب به کار می‌کند تنها درآمد آن است نه چیز دیگر)

نتایج پژوهشهای علمی و تجارب عملی ثابت کرده که تأمین نیازهای جامعه روستایی به تنهایی توانسته است، موفقیت لازم را در این زمینه کسب کند، بلکه تأمین این نیازها بدون وجود بستر اقتصادی مناسب در روستا موجب افزایش روحیه مصرف، کاهش توان تولید، وابستگی شدید به شهر، تغییرات و دگرگونی فرهنگی و بروز نیازهای بیشتر شده است.

بررسی علل مهاجرت به شهرها از مناطق روستایی، بررسیهای که در سال ۱۳۶۸ در چهار استان کرمان، مازندران، آذربایجان شرقی و همدان انجام گرفت، می‌تواند راه‌گشا باشد. در این بررسی، علل مهاجرت روستاییان را در ۵ گروه عمده طبقه بندی کرده‌اند که عبارت‌اند از:

- ۱- یافتن شغل ۱۳/۲ درصد
- ۲- ناکافی بودن درآمد کشاورزی و جستجوی شغل‌های دیگر ۳۴/۳ درصد
- ۳- مشکلات خانوادگی ۲/۶ درصد
- ۴- کمبود امکانات و وسایل در روستا ۲/۶ درصد

۵- ازدواج و مهاجرت‌های تبعی ۴۴/۷ درصد با توجه به ارقام بالا می‌توان دریافت که نزدیک به نیمی (۴۸ درصد) از علل مهاجرت روستاییان به شهرها وابسته به دلایل کاری و ناکافی بودن درآمد بخش کشاورزی است. در جدول شماره (۲۳) ملاحظه می‌شود که ۲/۶ درصد از مهاجرت‌ها به دلیل کمبود وسایل و امکانات در روستاهاست. این امکانات شامل:

- ۱- مراکز خدمات درمانی و بهداشتی؛
- ۲- مراکز خدمات دهنده دولتی (پخش نفت، برق، تلفن، کتابخانه و ...)

جدول شماره ۲۳، تفاوت این وسایل و امکانات را در شهر و روستا براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد. همان طوری که جدول شماره ۲۳ نشان می‌دهد، تفاوت این امکانات و وسایل در میان شهر و روستا به اندازه‌ای چشمگیر است که روستاییان بعد از مهاجرت به شهرها به هر دلیل که باشد با مشاهده این امکانات دیگر تمایلی به بازگشت نخواهند داشت.

سخن با کلام مایکل تودارو به روایت از دو صاحب‌نظر به نام "بارنوم" و "سابوت" (Barnum, H.N & Sabot, 1975) و "شولتز" پایان می‌یابد: "نتیجه کلی تمام بررسیهای توصیفی و اقتصادسنجی مهاجرت این است که مردم در وهله اول به دلایل اقتصادی مهاجرت می‌کنند. هر چه تفاوت فرصتهای اقتصادی بین مناطق شهری و روستایی بیشتر باشد، سیل مهاجرین از مناطق روستایی به مناطق شهری بیشتر است. با اینکه فاصله مکانی، یک مانع بازدارنده عمده محسوب می‌شود، ولی اثر منفی آن می‌تواند تا حد زیادی با تفاوت درآمد بیشتر جبران شود. بویژه برای مهاجرین تحصیل کرده‌تر." با توجه به آنچه که در صفحات قبلی گفته شد، جای آن است که به روشهای درمان‌گری مسئله نیز اشاره‌ای شود و برای درک بهتر مطلب، ابتدا به روشها و سیاستهای برخورد با این مسئله جهانی در کشورهای مختلف اشاره نموده و سپس به راهبردهای مورد نظر در کشور ایران پرداخت.

مجموعه تجارب کشورها را می‌توان در چند گروه دسته بندی کرد:

الف) روشهای سیاستهای تحدید شامل:

۱- اعمال روشها و قواعد و مقررات محدودکننده اعم از قانونی، نظامی و هرگونه اعمال فشار دیگر. (مثل مقررات داشتن مجوز مسکن در اوایل انقلاب اسلامی در ایران)

۲- اجرای طرحهای عمرانی و سیاستهای توسعه اقتصادی و اجتماعی در مناطق مهاجرفرست.

۳- تلفیق روشهای ۱ و ۲.

ب) روشها و سیاستهای تشویقی شامل:

۱- ایجاد تسهیلات، انگیزه‌ها و جاذبه‌ها برای جلب مهاجرت به مناطق ویژه (مثل جزیره کیش در ایران)

۲- عمران و احیاء اراضی و تقسیم بندی و تحویل آن به مهاجرین (مثل قانون احیاء و واگذاری اراضی به متقاضیان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی)

۳- ایجاد ظرفیتهای بهره‌برداری معدنی و صنعتی.

ج) روشها و سیاستهای هدایتی

این گونه روشها و سیاستها فقط در شرایط شناخت کم و کیف مهاجرت، شناخت قانونمندی جمعیت در شرایط معین تاریخی و شناخت امکانات و توانهای طبیعی موجود در مناطق قابل اجرا می‌باشد.

روشها و سیاستهای پیشنهادی در برخورد با مسئله مهاجرت روستایی در ایران را می‌توان ایجاد فرصتهای شغلی مناسب از

جدول شماره ۲۲: تراکم جمعیت در مناطق بیست گانه تهران

شماره منطقه	مساحت (کیلومتر مربع)	جمعیت منطقه	تراکم جمعیت در کیلومتر مربع
۱	۷۷/۵	۲۶۲۳۰۱	۳/۲۱۰
۲	۵۰/۲	۳۶۹۷۲۹	۷/۳۶۵
۳	۳۲	۲۱۸۲۰۲	۷/۱۳۷
۴	۵۶/۸	۵۷۴۶۶۵	۱۰/۱۱۷
۵	۵۱/۹	۲۸۹۰۶۲	۷/۶۰۷
۶	۱۹/۹	۲۵۲۸۲۰	۱۲/۷۰۵
۷	۱۲/۸	۲۸۲۲۹۹	۱۹/۲۰۹
۸	۱۲/۲	۳۷۱۹۲۷	۲۹/۹۹۵
۹	۱۸/۸	۲۲۹۲۵۱	۱۳/۲۹۸
۱۰	۷/۲	۳۱۵۷۱۷	۴۳/۸۲۹
۱۱	۱۱/۱	۲۲۳۲۸۱	۲۱/۹۳۵
۱۲	۱۵/۹	۲۶۳۲۱۰	۱۷/۲۲۱
۱۳	۱۲/۵	۱۹۷۷۲۰	۱۳/۶۲۷
۱۴	۲۰/۷	۲۰۷۲۹۹	۱۹/۶۸۶
۱۵	۲۱/۲	۵۷۸۵۱۱	۱۳/۹۷۳
۱۶	۱۸/۲	۳۲۴۹۳۸	۱۷/۸۵۳
۱۷	۷	۳۳۸۹۱۲	۱۹/۸۲۲
۱۸	۸/۹	۳۳۵۷۸۷	۳۸/۸۵۲
۱۹	۳/۶	۲۵۵۲۷۹	۷۰/۹۶۶
۲۰	۳۳/۲	۳۳۵۲۸۷	۱۰/۳۲۳
جمع کل	۵۱۵/۲	۶۶۲۰۲۶۱	۱۱/۵۵۰

جدول شماره ۲۳: درصد خانوارهای معمولی استفاده کننده از برخی تسهیلات موجود در مناطق شهری و روستایی

شرح	کل کشور	شهری	روستایی	تفاوت
برق	۹۵/۳۳	۹۹/۰۹	۸۸/۴۷	-۱۰/۶۲
تلفن	۳۲/۷۹	۴۵/۵۲	۹/۵۵	-۳۵/۹۹
آب لوله کشی	۸۷/۲۳	۹۶/۲۶	۷۰/۷۷	-۲۵/۴۹
گاز لوله کشی	۳۱/۸۲	۴۸/۱۷	۲۰/۲	-۲۶/۱۵
حمام	۶۵/۵۸	۸۱/۲۲	۳۷/۰۲	-۴۴/۰۲

منبع: خلاصه نتایج سرشماری سال ۱۳۷۵ مرکز آمار ایران

طریق موارد زیر خلاصه کرد:

- ۱- توسعه صنایع وابسته و پیوسته به کشاورزی و سایر صنایع
- ۲- توسعه سطح زیرکشت و ایجاد واحدهای بهره برداری جدید
- ۳- حفظ نسبت سطح فعلی اشتغال در روستا (کنترل فن آوری ماشینی)
- ۴- توسعه فن آوری بیولوژیکی به جای فن آوری ماشینی
- ۵- توسعه خدمات رفاهی در مناطق روستایی و روستاها
- ۶- بالا بردن درآمد روستاییان از طریق:
  - ۱-۶- افزایش تولید در واحد سطح
  - ۲-۶- توسعه پژوهش و آموزش
  - ۳-۶- تنظیم بهره برداری از منابع طبیعی مهمترین مزایای اتخاذ این گونه روشها و سیاستها در مقابله با مهاجرت علاوه بر این اثر، اثرات سازنده دیگری نیز به همراه دارد که عبارتند از:
    - ۱- جلوگیری از به بارآمدن نتایج مخرب اقتصادی و اجتماعی
    - ۲- کمک در آمایش سرزمین
    - ۳- کمک در رسیدن به استراتژی توسعه آنچه نباید فراموش کرد این است که همه عملکردهای اقتصادی روستا باید فعالیتهای اشتغال زا و درآمدزا باشد. بدین گونه که این گونه عملکردها باید با معیارهای اساسی زیر سنجیده شوند:
      - ۱- کاربر باشند: یعنی در برابر هر واحد سرمایه، اشتغال زیادی ایجاد کنند.

- ۲- سودآور باشند: یعنی از توانایی پرداخت دستمزدهایی برخوردار باشند که با توجه به استانداردهای محلی قابل توجه است.
  - ۳- خودپایا^۱ باشند: یعنی بتوانند برای سرمایه گذاری دوباره که دوام فعالیت را تضمین می کنند، تولید مازاد داشته باشند.
- بالاخره بعد از این همه گفتگو و آمار و ارقام به ظاهر خسته کننده برای توضیح بیشتر

نتیجه همه بررسیهای بخشهای جمعیت شناسی سازمان مسلل متحد و دانشگاههای معتبر جهان نشان می دهد که همه کشورهای در حال توسعه جهان، مهاجرت و شهرنشینی را اساسی ترین و بنیادی ترین مسئله جمعیتی خود می شناسند تا آنجا که فشار این دو جریان را در افزایش بی رویه جمعیت شهرها از عامل باروری و آهنگ رشد طبیعی جمعیت جدی تر می دانند.

بی گمان، همچنان که در کشورهای جهان سوم دیده می شود، شهرها نباید به عنوان مراکز پذیرش برای روستاییان فقیر به کار روند. ولی مهاجرت روستاییان را هم مایه ناراحتی و دردسر شمردن و شهرگرایی را زشت و زیان آور دانستن و آرزوهای هوای پاک و مناظر جالب و دل فریب را در سر پروراندن، این همه دیدگان انسان را به روی واقعیتهای اقتصادی می بندد.

وقتی رشد جمعیت سریع و کشاورزی دچار رکود است، تدبیر محدود سازنده و جلوگیری کننده در مهاجرت روستاییان به شهرها مؤثر واقع نمی شود و به احتمال زیاد عملی بیهوده است. در چنین موردی، بهترین راه برای منصرف ساختن روستاییان از مهاجرت به شهرها تسریع در توسعه روستاهاست.

بحث مورد بررسی، اکنون این سؤال مطرح می شود که حال چه باید کرد و چگونه باید جلو این بهمن مهاجرت انسانی یا سیل عظیم مهاجرت روستایی به ویژه مهاجرت جوانان روستایی به شهرها را گرفت و چگونه باید آنها را به زندگی در روستا و تولید و فعالیت علاقه مند کرد؟ بعضی از مسئولان و کارشناسان تصور می کنند که با نصایح مشوقانه یا با اجرای برنامه های نه چندان واقعی در صدا و سیما که به وسیله کارشناسان روستاندیده شهرنشین تهیه می شود می توان روستاییان را به روستا بازگرداند.

جالب اینجاست که این دسته از مهاجران، روستاییان دیگری را نیز که در روستاها باقی مانده اند، تشویق به مهاجرت به شهرها می کنند. زیرا تصور بیشتر روستاییان ساکن در روستا این است که بستگان مهاجرت کرده آنها در شهرها موفقتر از آنها هستند. البته این تصور چندان هم نامعقول نیست. در واقع، بیشتر روستاییان مهاجرت کرده به شهرها با همه کاستیهایی که از زندگی شهری دارند از وضع جدید خود و حاشیه نشینی نسبت به سکونت راضیتر هستند. به عنوان شاهد، براساس همان بررسیهای موردی که در بالا به آن اشاره شد، در حدود ۹۷ درصد از روستاییان مهاجرت کرده قصد بازگشت به روستای خود را نداشته اند.

سیاستهای مربوط به جلوگیری از تمرکز روزافزون مردم در شهرها ممکن نیست در کشورهای جهان سوم با کامیابی و موفقیت توأم گردد. مگر اینکه، کشاورزی در روستاها به صورت جدیدی درآید و در اوضاع مناطق روستایی دگرگونیهای بنیادی صورت گیرد و این چیزی است که باید بدان توجه کامل کرد. وقتی رشد جمعیت سریع و کشاورزی دچار رکود است، تدبیر محدود سازنده و جلوگیری کننده در مهاجرت روستاییان به شهرها مؤثر واقع نمی شود و به احتمال زیاد عملی بیهوده است. در چنین موردی، بهترین راه برای منصرف ساختن روستاییان از مهاجرت به

شهرها تسریع در توسعه روستاهاست. در باره توسعه روستاها "گونار میردال" در کتاب خود به نام "وضع اسف‌انگیز آسیا" به تفصیل بحث و گفتگو کرده است. وی در این کتاب می‌نویسد: "تازمانی که تدابیر سیاسی و اقتصادی شامل حال توده‌های روستایی نشده است، نخواهیم توانست غل و زنجیر رکود اقتصادی و اجتماعی را درهم شکنیم".

پس برای حل مشکل مهاجرت که یک بیماری اجتماعی است، همکاری و مساعدت تمامی ارگانها و نهادهای دولتی همگام و هم جهت با هم لازم است و در کنار تمامی این ارگانها، نقش وزارت جهاد سازندگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به سبب رسالتی که دارند ارزنده‌تر است. زیرا، این دو نهاد به علت این که در تماس مستقیم با روستا و روستائیان است بهتر از نهادهای دیگر به مسائل و مشکلات روستائیان آگاهی دارند.

منابع و ماخذ

- 1- Que Sais Je? L'exod rural - Jean Pitie. Presses univesitaires de France 1997.
- 2- Popillation headliners ESCAP, U.N. No 168-1989.
- ۳- هریسون، پل، "درون جهان سوم"، ترجمه شاداب وجدی، انتشارات فاطمی، ۱۳۶۴.
- ۴- لغت‌نامه جمعیت‌شناسی، مهدی امانی و همکاران، انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۱۵۱۸.
- ۵- ماهر، فرهاد، "انواع مهاجرت و رویکردی نو در تبیین نظری آن"، اقتصاد کشاورزی و توسعه، زمستان ۱۳۷۳.
- ۶- آرویز، ویلیام، "کوچ نشینی به عنوان راهی برای سازگاری سیاسی"، ص. ۱۴۶.
- ۷- سالزس، فیلیپ سی، "کوچ متفاوت در طایفه بلوچ".
- ۸- مجموعه مقالات کنفرانس روستا، رشد و توسعه در سال ۱۳۶۸.

- ۹- مجموعه مباحث و روشهای شهرسازی (جمعیت)، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت مسکن و شهرسازی.
- ۱۰- نگرشی نو به مهاجرت داخلی در ایران، مرکز تحقیقات روستایی و اقتصاد کشاورزی، سال ۱۳۶۴.
- ۱۱- زنجانی، حبیب‌اله، "ساخت جمعیت در ایران"، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۲، شهریور ۱۳۶۷.
- ۱۲- رزاقی، ابراهیم، "الگوی برای توسعه اقتصادی ایران".
- ۱۳- "مطالعات شهرهای جدید جهان- جمع‌بندی مطالعات"، مهندسین مشاور آنک و دیگران، جلد ۴، سال ۱۳۷۰.
- ۱۴- اوسترونسکی، واتسلاف، "شهرهای معاصر از نخستین چشمه‌ها تا منشور آتن"، ترجمه لادن اعتضادی، چاپ اول، مرکز نشر دانشگاهی، سال ۱۳۷۱.
- ۱۵- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی کشور در سال ۱۳۷۵.
- ۱۶- معصومی اشکوری، سیدحسین، "بررسی و شناخت نمونه‌های موجود مراکز مسکونی وابسته به صنایع اصلی در کشور"، مجله علمی معماری و شهرسازی.
- ۱۷- زبیدی، کرامت‌اله، "نقش شهرهای جدید در روند شهرنشینی"، رشد جغرافیا، شماره ۴۵.
- 18- United Nations, 1985.
- 19- Todaro, M. "Economic development in the third world.", Longman, 1997.
- ۲۰- "بررسی نقش اقتصاد روستایی در کارکرد طرحهای تجمیع روستایی"، مجموعه مقالات سمینار ساماندهی و روستاهای پراکنده، آبان ماه ۱۳۷۵، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- ۲۱- عابدین درکوش، سعید، "درآمدی بر اقتصاد شهری"، مرکز نشر دانشگاهی.
- ۲۲- منبع‌پور، فرامرز، "جامعه روستایی و نیازهای آن"، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲.
- ۲۳- تودارو، مایکل، "مهاجرت‌های داخلی در

- کشورهای در حال توسعه"، مترجم مصطفی سرمدی، سال ۱۳۶۷.
- ۲۴- سلطانی، غلامرضا و بهاء‌الدین نجفی، "اقتصاد کشاورزی"، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی.
- ۲۵- "سیاست کاربرد و تکنولوژی در اقتصاد مواد غذایی"، اطلاعات سیاسی و اقتصادی شماره‌های ۳۲ و ۳۳.
- ۲۶- "رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی روستایی (جلد دوم)"، مترجمان بهنام شاهپوری و همکاران، وزارت جهاد سازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی.
- ۲۷- "نظر اجمالی به حاشیه‌نشینی و برنامه‌ریزی"، مرکز جمعیت‌شناسی دانشگاه شیراز، خرداد ۱۳۵۸.
- ۲۸- زنجانی، حبیب‌اله، "ساخت جمعیت در ایران"، اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۲۲، شهریور ۱۳۶۷.
- ۲۹- رزاقی، ابراهیم، "الگوی توسعه اقتصادی ایران".

پی نوشت:

1-Self-sustaining

